

بررسی نقش خیریه در توسعه دانشگاه‌های برتر، ارائه چهارچوب عمل برای ایران

سید حسین سیدی^۱، محمد صالح طیب‌نیا^۲

^۱ دانشجوی دکتری تحقیق در عملیات، دانشکده مدیریت دانشگاه علامه طباطبایی

^۲ استادیار دانشکده اهل بیت -علیهم السلام- دانشگاه اصفهان

چکیده

اکثر دانشگاه‌های برتر جهان موقوفات گسترده‌ای دارند که این موقوفات بخش‌های بزرگی از سرمایه دانشگاه را تشکیل می‌دهند و در بخشی از هزینه‌های جاری دانشگاه از درآمد حاصل از این موقوفات تأمین می‌شود. در حوزه موقوفات و درآمدهای دانشگاه‌های ایران همانند دیگر حوزه‌های درآمدهای خیر و نوع‌دوستانه هیچ آمار دقیقی وجود ندارد و تنها می‌توان بعضی از دانشگاه‌هایی را که بر اساس وقف شکل گرفته‌اند و بعضی از موقوفات دانشگاه‌های بزرگ را احصا نمود که همین مقدار هم اغلب به دلیل عدم مدیریت صحیح، دارای بهره‌وری مناسبی نمی‌باشند و این در حالی است که یکی از عوامل پیشرفت عظیم علمی تمدن اسلام موقوفات علمی بوده است که متأسفانه امروزه توجه کمتری به آن می‌شود. در این مقاله ابتدا ارزش موقوفات دانشگاه‌های برتر جهان و نحوه مدیریت و بهره‌برداری این موقوفات مورد بررسی قرار می‌گیرد. سپس با مرور ادبیات علمی دلایل موفقیت دانشگاه‌های آمریکا ۵ عامل تغییر قانون، کارکرد معنایی خیریه و بشردوستی، تفاوت‌های فرهنگی در نگرش به مسئولیت اجتماعی، مشوق‌های مالیاتی و جذب منابع حرفه‌ای شناخته شد. در نهایت چهارچوب عملی برای ایران با ۶ سرفصل شفافیت عملکرد مالی و علمی دانشگاه، مدیریت صحیح موقوفات، تغییر قانون، فرهنگ‌سازی فعالیت خیر، تولید دانش امر خیر، و درنهایت رفع موانع و ارائه مشوق پیشنهاد گردید.

کلمات کلیدی:

جذب منابع، دانشگاه، موقوفات، ایندومننت

مقدمه

همواره یکی از مسائل مهم در پیشرفت و گسترش علم حمایت مادی و معنوی از علم یا به عبارت دیگر حمایت از عالمان و گسترش ساختارهای پرورش عالم است، به‌طوری‌که در موقوفات با نیت دانشی همانند احداث کتابخانه، مکتب، مدرسه علمیه، خرید کتاب، استنساخ کتاب، حمایت از طلبه‌های علوم دینی، و دیگر نیت مرتبط بسیار رایج بوده است (Siti Mashitoh, Asmak, 2015, p432). دانشگاه‌ها باید همواره دو پروژه اصلی خلق دانش و گسترش آموزش را سازمان‌دهی کنند. سود اصلی این پروژه‌ها ایجاد ارزش و بهره‌وری برای جامعه است، از این‌رو مردم برای دستیابی دانشگاه به اهدافش به صورت‌های مختلف به دانشگاه کمک می‌کنند، مسئله مهم استفاده صحیح از موقوفات و کمک‌ها و بهره‌وری موقوفات انباشته‌شده سالهای پیشین است (M. Hrdlicka, 2015, Gilbert, p2646) اما با تغییر ماهیت ساختارهای آموزشی به مدارس و دانشگاه‌ها به سبک نوین به نظر می‌آید این پیوند به شدت کم‌رنگ شده است. (اعوانی، ۱۳۹۵، ص ۷۸) در مقابل در اروپا و آمریکا که در نگاه تاریخ نمونه‌های کمی در حوزه موقوفات علمی یافت می‌شود امروزه این پیوند بسیار عمیق برقرار شده است به طوری‌که تقریباً تمامی دانشگاه‌های مطرح غرب برپایه زمین‌های موقوفه بنا شده و یا گسترش یافته‌اند و حتی بخش بزرگی از درآمدهای سالانه خود را از محل موقوفات تأمین می‌کنند. (Smith, 2015, p21) حتی در کشورهای اسلامی دیگر نیز این رویکرد پیگیری می‌شود به طوری‌که در مالزی و ترکیه دانشگاه‌های با عنوان دانشگاه وقف تاسیس شده است که هم بر بنیاد وقف تاسیس شده‌اند و هم بر مباحث علمی وقف تمرکز کرده‌اند. (Siti Mashitoh, Asmak, 2015, p431) درمورد کتابخانه‌ها و حتی کتابخانه‌های دانشگاه‌ها تا حدودی وضع اینگونه است، در حالیکه کتابخانه‌های بسیار بزرگ و فاخری بر اساس موقوفات و فعالیت‌های خیریه در تاریخ ایران وجود دارد، این امر رو به کاهش نهاده است در حالیکه روشهای گسترش و توسعه

کتابخانه‌ها بر پایه موقوفات به ادبیات مقالات علمی امروز وارد شده است. (Tomalee, Sammie, 2012, p190) از این رو مساله این پژوهش بررسی تاثیر امور خیر که وقف زیر مجموعه ای از آن است بر گسترش و توسعه دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی است. ضرورت و اهمیت این پژوهش از آنجا مشخص می‌گردد که کشورمان در این مساله دارای چالش‌های جدی است. با گسترش سیستم‌های نوین آموزشی به صورت مدارس و دانشگاه‌ها به نوعی با کاهش موقوفات در این حوزه مواجه می‌شویم. با تشکیل مجمع خیرین مدرسه ساز و تلاش‌های خیرین، مدرسه سازی رونق می‌یابد اما در دانشگاه‌ها این امر همچنان مهجور است و در مقایسه با دانشگاه‌های جهان مقادیر و ارزش موقوفات قابل مقایسه نمی‌باشد. از این رو در این مقاله این رابطه مورد تحلیل قرار می‌گیرد و با مقایسه آنها در ایران و جهان، چارچوب عملی برای ایران پیشنهاد می‌شود.

۱. ایندومننت

ایندومننت^۱ از نظر معنا و کارکرد بسیار شبیه به وقف در اسلام می‌باشد هرچند تفاوت‌هایی با وقف دارد. با جستجوی واژه ایندومننت در فرهنگ لغت دو تعریف اصلی برای آن ارائه می‌شود: ۱. درآمد یک موسسه از محل هدایا (توانایی یک دانشگاه در جذب منابع) ۲. دارایی (همانند وجه نقد) که به یک موسسه یا سازمان اهدا می‌شود تا با سرمایه گذاری آن، از محل درآمدهای آن استفاده شود. (اصل دارایی حفظ می‌شود) (merriam-webster dictionary)

همچنین اعطاکنندگان می‌توانند موارد مصرف ایندومننت‌های خود را مشخص کنند. مقدار اهدایی و موارد مصرف بر طبق یک قرارداد حقوقی، شبیه به وقف نامه ثبت می‌شود. از این در رعایت نظر اعطاکنندگان همواره دقت نظر صورت می‌گیرد و موسسات مربوطه سالانه درآمدها و هزینه کردهای از محل ایندومننت‌ها را بر اساس موضوعات هزینه شده ارائه می‌کنند.

تفاوت اصلی بین وقف و ایندومننت، اصطلاح «عین» در وقف است. در شرع وقف اینگونه تعریف می‌شود «حبس عین و تسبیل منفع» یعنی نگاهداری اصل نوعی دارایی که عینیت دارد و جاری سازی درآمد یا سود آن مطابق با نظر واقف. از این رو دارایی‌هایی که ماهیت اعتباری دارند مانند سهام بورس یا پول قابل وقف نمی‌باشند، هرچند بعضی از پژوهشگران در حوزه امکان‌سنجی وقف پول و سهام تحقیقاتی انجام داده اند و معتقدند که وقف این دو مورد می‌تواند بر اساس شرع اسلام انجام گیرد. (مصباحی مقدم، نادری، سیاح، ۱۳۸۸ و رضایی، صدری و آقاجانی، ۱۳۹۲) در این مقاله واژه وقف معادل ایندومننت به کار برده شده است و در جاییکه اشاره به مجموع ایندومننت‌ها و دیگر انواع درآمدهای خیری می‌شود از «درآمدهای خیریه» استفاده شده است.

۲. بررسی آمار ارزش موقوفات دانشگاه‌های جهان

تأمین مالی مراکز علمی در جهان خصوصا در تمدن اسلامی تاریخ دیرینه ای دارد، به طوریکه تقریبا همه مراکز علمی تمدن اسلامی برپایه وقف بنیان گذاشته می‌شدند و دخالت حکومت در این امر حتی ناپسند به حساب می‌آمده است. شاهد این امر راه اندازی مدرسه نظامیه توسط خواجه نظام الملک است. پس از راه اندازی این مدرسه هیچ یک از اساتید برجسته آن زمان حاضر به تدریس در این مدرسه که وابسته به حکومت است نمی‌شوند تا اینکه امام محمد غزالی که در آن زمان جوانی حدود ۲۵ سال بوده وبه شهرت نرسیده بود حاضر به تدریس می‌شود. (اعوانی، ۱۳۹۵، ص ۸۵) اما در حوزه گسترش دانشگاه‌های نوین به کمک درآمدهای خیریه دانشگاه‌های آکسفورد اولین دانشگاهی شناخته می‌شوند که به این حوزه توجه کرده است و بر اساس وقف و کمک‌های مردمی تشکیل شده و گسترش یافته است. (Eve, 2009, p151)

در حال حاضر اکثر دانشگاه‌های بزرگ و معروف جهان موقوفات گسترده‌ای دارند که این موقوفات بخش‌های بزرگی از سرمایه دانشگاه را تشکیل می‌دهند و حتی بخش‌هایی از هزینه‌های جاری دانشگاه نیز از درآمد حاصل از این موقوفات تأمین می‌شود. که دانشگاه‌های کشور آمریکا در این زمینه پیشرو می‌باشند به طوری که روش سرمایه گذاری موقوفات دانشگاه ییل در آمریکا به یک مدل سرمایه گذاری علمی در بازار بورس با عنوان مدل ایندومننت^۲ درآمده است (Kantor, Whalley, 2014, p173)

ارزش کل موقوفات دانشگاه‌های برتر اروپا در جدول ۱ و دانشگاه‌های برتر آمریکا در جدول ۲ ارائه شده است. دانشگاه‌های کمبریج و آکسفورد در اروپا دارای بیشترین ارزش موقوفات هستند که به ترتیب ۵.۳۵۴ و ۴.۲۸۴ میلیارد یورو ارزش موقوفات آنهاست که در

مقایسه این اعداد نسبت به ارزش موقوفات دانشگاه‌های آمریکا فاصله قابل توجهی دیده می‌شود. (NACUBO, 2016) شاید بتوان گفت که یک عامل بسیار مهم پیشرفت و گسترش دانشگاه‌های آمریکا همین پشتوانه مردمی و حمایت خیریه مردم از دانشگاه‌ها است. (Smith, 2015, p21) همان‌طور که مشخص است دانشگاه‌های هاروارد و تگزاس با ۳۵ و ۲۵ میلیارد دلار فاصله بسیار زیادی با دانشگاه‌های برتر اروپا دارند.

جدول ۱. دانشگاه‌های اروپا ۲۰۱۰

دانشگاه	کشور	ارزش کل موقوفات (میلیارد یورو)
University of Cambridge	UK	۳۵۴,۵
University of Oxford	UK	۲۸۴,۴
ETH Zurich	Switzerland	۱۰۰,۱
University of Copenhagen	Denmark	۰۰۳,۱
Utrecht University	Netherlands	۷۴۹/۰
Lund University	Sweden	۷۲۴/۰
Central European University	Hungary	۶۵۶/۰
University of Oslo	Norway	۶۵۲/۰
University of Helsinki	Finland	۶۲۴/۰
Heidelberg University	Germany	۵۷۹/۰
University of Vienna	Austria	۴۹۳/۰

(research.omicsgroup.org)

جدول ۲. دانشگاه‌های آمریکا (۲۰۱۴ و ۲۰۱۵)

دانشگاه	ارزش کل موقوفات (میلیارد دلار) ۲۰۱۴	ارزش کل موقوفات (میلیارد دلار) ۲۰۱۵
Harvard University	۳۵,۸۸۴	۳۶,۴۴۸
Yale University	۲۳,۹	۲۵,۵۷۲
University of Texas System	۲۵,۴۲۶	۲۴,۰۸۳
Princeton University	۲۰,۹۹۶	۲۲,۷۲۳
Stanford University	۲۱,۴۴۶	۲۲,۲۲۲
Massachusetts Institute of Technology	۱۲,۴۲۵	۱۳,۴۷۴
The Texas A&M University System	۱۱,۱۰۴	۱۰,۴۷۷

(NACUBO, 2016)

در ادامه برای آشنایی دقیق‌تر با شیوه مدیریت و بهره برداری از ایندومن‌های دانشگاه‌های برتر جهان، آمار ونحوه اداره موقوفات دانشگاه استنفورد به عنوان نمونه مورد بررسی دقیق‌تر قرار می‌گیرد. همان‌گونه که در جدول ۲ مشخص است ارزش کل موقوفات دانشگاه استنفورد ۲۱,۴ میلیارد دلار است که این ارزش از محل موقوفات ۷۰۰۰ واقف تأمین شده است، دانشگاه استنفورد از سال

۱۹۹۱ همانند اکثر دانشگاه‌های دیگر، شرکت مستقلاً را تحت نظر دانشگاه برای مدیریت موقوفات این دانشگاه تأسیس کرده است. وظیفه این شرکت کسب درآمد از محل موقوفات و مراقبت از ارزش موقوفات است، به طوری که در سال ۲۰۱۴ موقوفات دانشگاه نسبت به سال قبل نزدیک به ۱۵ درصد بازگشت سرمایه داشته‌اند. مقدار بازگشت سرمایه به روش زیر محاسبه می‌شود:

بازگشت سرمایه کل موقوفات = (وقف و هدایای در سال جدید + بازگشت سرمایه سال جاری) - (میزان پرداختی به دانشگاه)

به عبارتی میزان سود سال جاری به موقوفات و هدایای سال جدید افزوده می‌شود، سپس هزینه‌ای که سالانه از محل موقوفات برای هزینه‌های جاری دانشگاه پرداخت می‌شود از این مقدار کم می‌شود تا در نهایت بازگشت سرمایه کل موقوفات به دست آید که این مقدار برای دانشگاه استنفورد ۱۵ درصد بوده است.

جالب توجه است که بر این نکته تأکید شده است که هدایای با مقادیر کم که معمولاً به هدایای کمتر از ۱۰۰۰ دلار اطلاق می‌شود، ارزش بسیار زیادی برای دانشگاه دارند و این امر ۲ دلیل دارد، اولاً هنگامی که این هدایا در کنار یکدیگر جمع می‌شوند مقادیر آن‌ها به بیش از میلیون دلار می‌رسد و دلیل دوم، این مبالغ محدودیت‌های کمتر و انعطاف بیشتری در هزینه کرد و مدیریت هزینه دارند. در واقع بیشتر مبالغ هنگفت و یا املاک ارزشمندی که وقف می‌شوند برای جهات و با شرایط خاصی وقف می‌شوند که رعایت نظر واقف از وظایف شرکت مدیریت موقوفات دانشگاه است، از این رو محدودیت‌هایی را برای دانشگاه ایجاد می‌کند (سایت استنفورد)

بودجه سالانه دانشگاه استنفورد حدود ۵ میلیارد دلار است که محل‌های درآمدی دانشگاه و درصد درآمد دانشگاه از هر محل در جدول شماره ۳ ارائه شده است.

همان‌طور که مشاهده می‌شود بیشترین بخش از بودجه سالانه دانشگاه از طریق موقوفات تأمین می‌شود و تنها ۱۶ درصد بودجه از طریق شهریه دانشجویان به دست می‌آید، نکته مهم دیگر این است که حدود ۳۹ درصد از بودجه از طریق فروش خدمات علمی یعنی از طریق مراکز درمانی و آزمایشگاه ملی شتاب‌دهنده به دست می‌آید، به عبارتی دانشگاه تک‌بعدی نیست و از ظرفیت‌های مختلف خود برای تأمین بودجه استفاده می‌کند.

البته هنگامی که مقدار ۲۱ درصد را با دیگر دانشگاه‌های برتر آمریکا مقایسه کنیم که در جدول ۴ ارائه شده است می‌بینیم دانشگاه‌های دیگر در این بخش بهتر عمل کرده‌اند و دانشگاه پرینستون که ارزش موقوفاتش تقریباً برابر با دانشگاه استنفورد است حدود ۵۵ درصد از هزینه‌های جاری خود را از محل موقوفات تأمین می‌کند و دانشگاه‌های بیبل و هاروارد نیز حدود ۳۵ درصد از بودجه سالانه خود را از این طریق تأمین می‌کنند.

جدول ۳. ترکیب درآمدی بودجه در سال ۲۰۱۴	
درصد	محل درآمد
۱۸	اسپانسرهای تحقیقاتی
۲۱	درآمد موقوفات
۴	درآمدهای سرمایه‌گذاری دیگر
۱۶	شهریه دانشجویان
۱۶	درآمد مرکز درمانی
۶	هدیه‌های مصرفی و دارایی‌های فروخته شده
۸	درآمد آزمایشگاه ملی شتاب‌دهنده
۱۱	درآمدهای دیگر

مقایسه درصد تأمین بودجه از محل موقوفات با سه دانشگاه برتر دیگر	
دانشگاه	درصد
Harvard	۳۵
Princeton	۵۵
Yale	۳۵
Stanford	۲۱

۳. بررسی دلایل موفقیت دانشگاه‌های آمریکا در جذب منابع خیریه

دانشگاه‌های آمریکا در حال حاضر موفق‌ترین دانشگاه‌های جهان در حوزه جذب منابع مالی از طریق مشارکت اجتماعی هستند. بر اساس گزارش رتبه بندی دانشگاه‌های آمریکا چین در ۲۰ دانشگاه برتر این حوزه ۱۷ دانشگاه آمریکایی و ۳ دانشگاه انگلیسی وجود دارند. جالب توجه است که این ارزش موقوفات تنها به حدود ۳۰ سال اخیر باز می‌گردد، به طوری که ارزش موقوفات دانشگاه ییل از سال ۱۹۸۵ تا ۲۰۱۰ حدود ۵۲۹ درصد رشد داشته است. (Smith,2015,p23) ارزش موقوفات دانشگاه هاروارد در سال ۱۹۹۰ معادل ۴۶ میلیارد دلار، در سال ۲۰۰۰ معادل ۱۸۸ میلیارد دلار، در سال ۲۰۱۰ معادل ۲۷ میلیارد دلار و نهایتاً سال ۲۰۱۶ معادل ۳۶۴ میلیارد دلار است. از این رو از سال ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۶ طی ۲۶ سال این مقدار حدود ۸ برابر شده است. (NACUBO,2016)

با توجه به موفقیت دانشگاه‌های آمریکا و تا حدودی بعضی از دانشگاه‌های انگلستان در جذب منابع خیریه که در بخش قبل به آنها اشاره شد، در این بخش بعضی از دلایل موفقیت دانشگاه‌های آمریکا و بعضاً انگلستان مورد بررسی قرار می‌گیرد تا بتوان با توجه به بررسی نمونه‌های موفق این حوزه چارچوب عملی علمی و کاربردی برای دانشگاه‌های ایران ترسیم نمود.

۱.۳. تغییر قانون

یک سوال اساسی پیش می‌آید در حالیکه همه مردم مالیات می‌دهند و یکی از مصارف مالیات فعالیت آموزشی است پس چرا مردم باید به دانشگاه‌ها کمک کنند. ریشه اصلی این امر به مصوبه دیوان عالی کشور آمریکا است که باعث شد که دانشگاه‌ها مجبور به حرکت به این سمت شوند. (Eve,2009,p154) بر اساس این مصوبه نهادهای آموزشی نباید زیر نظر دولتهای محلی باشند و دولتهای محلی نمی‌توانند هیئت امنای دانشگاه‌ها را تغییر دهند. از این رو دولتهای محلی به کنترل و سرمایه گذاری در دانشگاه‌ها بی‌میل شدند هرچند دانشگاه‌ها همچنان بودجه دولتی دریافت می‌کردند اما به دلیل کم توجه شدن دولتهای محلی مجبور به جذب مشارکت شدند. همچنین با این قانون به نوعی دانشگاه‌های غیرانتفاعی از این زمان اجازه حضور پیدا نمودند، این دانشگاه‌ها هم هرچند در ابتدا بر پایه دریافت شهریه از دانشجویان استوار بودند اما با گذشت زمان و برای توسعه علمی و زیرساختی روی به جذب مشارکت آوردند. (Eve,2009,p155)

این مورد در انگلستان نیز به صورت دیگری اتفاق افتاد، یک از اهداف مارگارت تاچر نخست وزیر انگلستان در سال ۱۹۷۹ کاهش مالیات بود. با اجرایی نمودن کاهش مالیات، بودجه دانشگاه‌های انگلستان به شدت کاهش پیدا نمود به طوری که در هزینه‌های اجرایی دانشگاه‌ها خلل ایجاد شد، از این رو در دانشگاه‌ها کمیته‌هایی با عنوان کمیته جذب تشکیل شد. (Stevenson,p281)

۲.۳. کارکرد معنایی خیریه و بشردوستی

در آمریکا کلمه خیریه بار منفی پیدا کرده است و معنی کهنه و از مدافتاده می‌دهد اما بشردوستی با معنایی مدرن و بار مثبت پذیرفته شده است. در مقابل در انگلستان بشردوستی دارای بار منفی معنای نخبه گرایی و فعالیت‌های خارج از وقت می‌دهد در

حالی که خیریه معنای مثبت می دهد. این تنها یک تفاوت معنایی نیست بلکه این تفاوت ها در خدمات و راه حل ها بازتاب دارد (Eve,2009,p153)

در اغلب لغت نامه ها واژه های خیریه و بشردوستی مترادف یکدیگر هستند اما این دو واژه دو بار معنایی مختلف را حمل می کنند. خیریه دارای انگیزه های مذهبی و معنوی است؛ در حالی که، در قرون ۱۹ و ۲۰، بشردوستی به حرکتی سکولار و حرفه ای و منطقی اشاره دارد. این جداسازی احتمالاً به دلیل ریشه یونانی کلمه بشردوستی و جایگاه کلاسیک آن بر ضد متون مسیحیت است. مقایسه مفیدتر دو لغت خیریه و بشردوستی را می توان در تعاریف آن ها نشان داد: خیریه به معنی تلاش برای نجات افراد نیازمند یا کارهای خیرخواهانه به منظور از بین بردن رنج و گرفتاری است و بشردوستی به معنی توسعه یا حرکت جامعه برای افزایش کیفیت زندگی و تضمین آینده بهتر است (singer,2008,p27)

از این رو با جدا سازی نهاد علم از نهاد مذهب در غرب، کمک به دانشگاه در حوزه معنایی کلمه بشردوستی جای می گیرد از این رو با توجه به بار معنایی مثبت بشردوستی در آمریکا این حوزه نیز مورد توجه بیشتری قرار گرفته است.

۳.۳. تفاوت فرهنگی در نگرش به مسئولیت اجتماعی

تفاوت اول اعتقاد متفاوت نسبت به مسئولیت دولت است. در آمریکا این اعتقاد وجود دارد که در حل مشکلات اجتماعی اولویت با راه حل های بخش خصوصی و کالاهای آنهاست در حالیکه در انگلستان این امر وظیفه دولت به شمار می رود.

در مطالعات اقتصادی خیریه در آمریکا نگرانی از ایجاد اثر جبرانی مورد بررسی قرار می گیرد، اثر جبرانی به معنای کاهش در سرمایه گذاری بخش خصوصی به دلیل افزایش مخارج دولت است. اما در مقابل نگرانی خیرین انگلستان شانه خالی کردن دولت از زیر بار مسئولیت پرداخت های خیریه است که خود افزایش حجم و مخارج دولت را در پی دارد. تفاوت دیگر در نگرش به مسئولیت اجتماعی موضوعات مورد حمایت توسط خیرین است. در آمریکا بخشش نمایانگر تعهد به گذشته خود و عمل به انتظاراتی است که جامعه از فرد دارد، به عبارتی فرد با کمک به دانشگاهی که از آن فارغ التحصیل شده است هم تعهدات خود را نسبت به آن دانشگاه انجام می دهد و هم از سوی دیگر به نوعی اعتبار او به اعتبار دانشگاه پیوند خورده است. هرچه دانشگاه او معتبرتر شود مدرک تحصیلی و جایگاه او در جامعه از اعتبار بیشتری برخوردار می شود. از این رو در از اصطلاح بخشش در این رفتار جامعه آمریکا استفاده می شود. در حالیکه در جامعه انگلستان عمل خیریه نباید به خود فرد سودی برساند و به نوعی باید ایثار باشد تا بخشش. از این رو جامعه انگلستان به کمک های برون مرزی علاقه مندی بیشتری دارند. (Eve,2009,p156)

۴.۳. مشوق های مالیاتی

در نظام مالیاتی آمریکا نه تنها خیریه ها از پرداخت مالیات معاف هستند بلکه خیرینی که به خیریه های معتبر پرداخت دارند از تخفیف ها و معافیت هایی برخوردار می شوند. پرداخت به دانشگاه ها نیز شامل این قانون می شود. در ساده ترین حالت مقدار پرداختی خیر به دانشگاه از درآمد فرد کم می شود و به آن مالیاتی تعلق نمی گیرد، مدل های مختلفی برای استفاده خیرین از تخفیف ها و معافیت های مالیاتی ایجاد شده است.

اما برخلاف ذهنیت عمومی معافیت های مالیاتی مشوق های خیلی تاثیرگذاری نیستند. تنها ۱۰ درصد مردم آمریکا از معافیت های مالیاتی پرداخت های خیریه استفاده می کنند. در نظرسنجی که توسط "بنیاد کمک به خیریه ها" در سال ۲۰۰۱ منتشر شده است تنها ۱۴ درصد مردم با مشوق های مالیاتی موافق اند در حالیکه ۵۲ درصد با این مخالف اند. اما بهرحال خیرینی که با دولت موافق نیستند خوشحال می شوند پولشان را مستقیم به دانشگاه بدهند تا اینکه به صورت مالیات به دولت دهند و سپس دولت به دانشگاه ها کمک کند. (Wright, 2002).

۵.۳. جذب منابع حرفه ای

در آمریکا بحث تجهیز منابع هم به عنوان یک بحث علمی و هم به عنوان یک شغل حرفه ای مورد پذیرش قرار گرفته است. هر ساله مقالات و کتابهای متعددی درباره روش های جذب منابع سازمان های غیرانتفاعی منتشر می شود و کمیته های جذب منابع نیز به عنوان یک شغل حرفه ای در هر سازمان دیده می شود و از محول شدن این وظایف به بخش های موجود در ساختار سازمانی جلوگیری به عمل می آید. (Stevenson, p284)

۴. نگاهی به وضعیت ایران

همانطور که اشاره شد مراکز علمی در ایران که اغلب بر اساس موقوفات شکل گرفته و اداره می شدند از سابقه تاریخی برخوردارند که قابل مقایسه با آمریکا و اروپا نمی باشد. دانشگاه جندی شاپور که اولین دانشگاه جهان شناخته می شود، دانشگاه شهر ریع رشیدی که یکی از نمونه های بی نظیر تاریخی است بر پایه موقوفات شکل گرفته بوده اند. به طور کلان تر پیشرفت و ترویج علم بر پایه وقف و مشارکت خیرین نهادینه بوده است و دخالت حکومت ها در امر علم و آموزش امری ناپسند شمرده می شده است تا جایی که هیچ یک از اساتید علمی صاحب نام حاضر به تدریس در مدرسه نظامیه نمی شوند. (اعوانی، ۱۳۹۵، ص ۷۸)

تا سال ۱۲۱۶ در دوران قاجاریه تقریباً همه موقوفات آموزشی شهر تهران برای حوزه های علمیه است، در سال ۱۲۱۶ با تاسیس مدرسه رشدیه، مدارس نوین را به موضوعات وقف وارد نمود. با تشکیل دانشگاه تهران موقوفات مختلفی به دانشگاه تهران اختصاص داده شد. (شاه حسینی، ۱۳۸۹، ص ۹۰)

اما تقریباً هیچ آماری از ارزش موقوفات دانشگاه های ایران حتی دانشگاه برتر وجود ندارد و تنها در بعضی از منابع لیستی از موقوفات دانشگاه تهران منتشر کرده اند که مبنای هیچگونه تحلیلی نمی تواند باشد.

از این رو می توان گفت نمی توان تحلیل صحیحی از وضعیت ارزش موقوفات دانشگاه های ایران و نحوه بهره برداری آنها داشت. تنها بر اساس شواهد تجربی می توان دریافت که سطح توجه خیرین به وقف برای دانشگاه ها بسیار کم است و از موقوفات موجود نیز بهره برداری مناسبی صورت نمی گیرد.

این عدم بهره برداری به دو عامل اساسی باز میگردد، از یک سو عدم مدیریت مناسب این موقوفات توسط دانشگاه ها و از سوی دیگر وقف نامه های نامناسب. برای مثال یکی از ساختمان های موقوفه دانشگاه تهران که واقف برای خوابگاه دختران وقف کرده است در محلی است که بازار ابزارآلات است و اکثر رفت و آمدهای آنجا توسط مردان انجام می شود. از این رو نه می توان دختران دانشجو را در آنجا اسکان داد و نه از نظر فقهی می توان بر خلاف نظر واقف از ساختن بهره برداری نمود.

۵. چارچوب عمل برای ایران

۱.۵ شفافیت عملکرد مالی و علمی دانشگاه

قبل از جذب مشارکت خیرین برای کمک به دانشگاه ها آنچه باید جذب شود اعتماد خیرین است. مادامی که عملکرد مالی یک دانشگاه محرمانه تلقی شود به نظر می آید این اعتماد حاصل نمی شود. عملکرد علمی هر چند محرمانه نیست اما هیچگاه گزارش شفاف از سوی دانشگاه در رابطه با فعالیت های علمی آنها انتشار نمی یابد، سایت مرجعی نیز برای گزارش عملکرد دانشگاه ها و مقایسه آنها وجود ندارد، تنها می توان بر اساس رتبه بندی سالانه دانشگاه ها که تنها اعلام یک رتبه است توجه داشت.

در صورتی که در مقایسه، دانشگاه های جهان هر ساله گزارش عملکرد علمی و مالی خود انتشار می دهند و به راحتی میتوان به این گزارشات در سایت های رسمی دانشگاه ها دسترسی داشت.

البته به طور کلی این امر یک آسیب جدی برای همه سازمانهای دولتی که با مردم ارتباط دارند و حتی سازمان های خیریه است، که نه تنها عملکرد و بهره وری آنها را زیر سوال می برد بلکه سوء ظن را به این سیستم ها ایجاد می کند. واضح است کسی که به عملکرد دانشگاه اعتماد نداشته باشد، دارایی خود را در اختیار آن نخواهد گذاشت.

۲.۵. مدیریت صحیح موقوفات

این مسئله در بالا توضیح داده شد. در اینجا به چند نکته اساسی و کلان برای موقوفات و کمک های خیر اشاره می شود. نکته اول شفافیت است، خیر و واقف باید به راحتی از نحوه هزینه کرد کمک های خود و حتی کمکهای دیگران آگاه شود تا برای کمک به موضوع مورد نظر قانع شود. نکته دوم بهره وری هزینه است، به عبارتی اگر خیر احساس کند که مدیریت صحیحی بر دارایی های خیر از نظر بهره وری و مسئولیت پذیری نسبت به آن وجود ندارد جذب نخواهد شد. نکته سوم رعایت نظر واقف و عدم تخلف از آن است، از موضوعات مهمی که امروزه در ذهنیت عموم وجود دارد عدم رعایت نظر واقفین از سمت متولیان و حتی سازمان اوقاف و امور خیریه است، هر چند به دلیل عدم شفافیت نمی توان در این مورد اظهار نظر نمود اما می توان گفت این احساس فساد از وجود فساد بدتر است.

۳.۵. تغییر قانون

در حال حاضر وضعیت دانشگاه های ایران همانند ابتدای راه دانشگاه های آمریکا و انگلستان است به طوری که دولت حتی بودجه جاری دانشگاه ها را به سختی تامین می کند از این رو سرمایه گذاری های بلند مدت خصوصا در امر پژوهش های بنیادین در دانشگاه ها به ندرت صورت می گیرد. از سوی دیگر دانشگاه های غیردولتی تقریبا به طور کامل بر پایه شهریه دانشجویان استوار هستند از این رو با کاهش تعداد دانشجویان به شدت با بحران مالی مواجه شده اند تا جایی که در بسیاری از موارد برای جذب دانشجو کیفیت آموزش فدای دریافت وجه از دانشجو می شود.

با این تفصیل ضرورت تغییر ساختار دانشگاه ها برای جذب منابع احساس می شود، البته همانطور که اشاره شده پیش شرط این عمل شفافیت مالی و عملکردی دانشگاه ها می باشد.

۱.۳.۵. تشکیل کمیته های جذب در دانشگاه ها

اولین اصل جذب منابع این است «تا درخواست نکنید چیزی به دست نخواهید آورد» (۱)، دانشگاه ها در حالیکه به طور کامل بر دولت و یا شهریه های دانشجویان متکی هستند و هیچگاه از خیرین درخواستی نداشته اند چگونه باید انتظار داشته باشند که خیرین به این سمت سوق داده شوند. در حالیکه تجربیات اندک در بعضی از دانشگاه ها نشان می دهد که خیرین در صورتی که از سمت دانشگاه علاقه مندی نشان داده شود به حوزه علم و آموزش توجه دارند.

از این رو به نظر می آید تشکیل کمیته های جذب در ساختار سازمانی دانشگاه ها امری ضروری است. تاکید می شود که فعالیت این کمیته تخصصی است و باید برای آن شرح وظایف خاص در نظر گرفت، از این رو نباید این وظیفه به بخشی از ساختار سازمانی موجود محول شود. این کمیته باید هم وظیفه جذب و نگهداشت خیرین و هم مدیریت صحیح درآمدهای خیریه و شفاف سازی آن را بر عهده گیرد.

۲.۳.۵. تعیین قائم مقام رییس دانشگاه در امور مشارکت های اجتماعی

در حال حاضر این رویکرد در دانشگاه های علوم پزشکی شروع شده است به طوری که در هر دانشگاه علوم پزشکی، قائم مقام رییس دانشگاه در امور مشارکت های اجتماعی تعریف شده است اما از آن جهت که به این امر به صورت تخصصی توجه نمی شود به نظر می آید کارایی مورد نظر را ندارد. از این رو در این مقام باید بازوی اجرایی کمیته های جذب را در اختیار داشته باشد. با تشکیل این کمیته تخصصی وجود جایگاهی با عنوان قائم مقام رییس دانشگاه در امور مشارکت های اجتماعی که ریاست این کمیته را بر عهده دارد موجه می شود.

۴.۵. فرهنگ سازی فعالیت خیر

همانطور که در بحث تفاوت های فرهنگی آمریکا و انگلستان مورد بحث قرار گرفت، به نظر می آید رفتار فرهنگی عموم مردم در حوزه خیر نیاز به بحث و تحلیل دارد. مساله خیر مانند بسیاری از پدیده های اجتماعی دیگر نیاز جریان سازی فرهنگی دارد و در صورتی که

بتوان این جریان سازی را به سوی دانشگاه سوق داد جایگاه دانشگاه ها در جلب منابع تغییر پیدا خواهد کرد. نمونه موفق این جریان سازی در ایران، نهضت مدرسه سازی در ایران است. در اینجا به بعضی از راهکارهای فرهنگ سازی فعالیت خیر در دانشگاه ها اشاره می شود. اشاره می شود.

۱.۴.۵. راه اندازی انجمن های گروه های مرتبط با دانشگاه

در ایران نیز به نظر می آید که ذهنیت عموم مردم نسبت به مسائل اجتماعی به مسئولیت دولت باز می گردد، به عبارتی حل مسائل و آسیب ها وظیفه دولت است و مردم احساس وظیفه ای نسبت به مسائل ندارند. از این رو کسانی که در این حوزه ها فعالیت می کنند هم کم اند و هم از نظر عموم باید انسانهای خاصی باشند. در صورتی دولت توان حل این آسیب را ندارد. البته باید اشاره داشت که مهم ترین عامل ایجاد این نگاه، عملکرد ساختاری دولت در عدم مشارکت مردم در مسائل گوناگون از جمله تولید علم، حل معضلات، کاهش آسیب ها و عدم فرهنگ سازی در حوزه مسئولیت اجتماعی شهروندان است.

یکی از راهکارهای موثر در این حوزه راه اندازی انجمن های مشتکل از افرادی است که به نوعی با دانشگاه ارتباط دارند از قبیل فارغ التحصیلان، دانشجویان، خانواده های دانشجویان، اساتید و کارمندان. در وهله اول این اشخاص بهترین افراد برای کمک به دانشگاه می باشند. زیرا هم پیوندی عاطفی با دانشگاه خود دارند و هم افزایش اعتبار دانشگاه به نوعی باعث افزایش اعتبار و پیشرفت جایگاه اجتماعی آنها می شود. در نمونه های موفق نیز اغلب اولین پروژه کمیته های جذب تشکیل این نوع انجمن ها بوده است. به عبارت دیگر تشکیل این انجمن ها این پیام را به گروه های مرتبط صادر می کند که دانشگاه به شما نیاز دارد و شما در قبال دانشگاه دارای وظیفه هستید حتی اگر احساس وظیفه نمی کنید پیشرفت شما به نوعی به پیشرفت دانشگاه پیوند خورده است.

۲.۴.۵. جذب نیت های زودبازده و هدایت به نیت های بلندمدت

هر انسانی به دیدن نتایج عملکرد خود علاقه مند است به طوری که خیرین علاقه مندند به حوزه هایی وارد شوند که نتایج آن قابل لمس و زود بازده باشد. این نگرش به کار خیر، خیرین را از فعالیت های فکری و فرهنگی که هم نتایج غیر قابل لمس و هم دیر بازده ای دارند دور می کند در حالیکه ممکن است این فعالیت ها بسیار مهم تر و تاثیر گذارتر باشند.

دانشگاه های ایران در حال حاضر تقریباً از هر دو مورد محروم اند اگر مواردی هم وجود دارد در بخش اول از قبیل ساختمان سازی و اعطای وام تحصیلی و موارد زودبازده دیگر خلاصه می شود. در حالیکه آنچه دانشگاه را می سازد تولید دانش است نه ساختمان و تولید دانش خصوصاً در علوم انسانی نیاز به نگاهی بلند مدت و صبورانه دارد. از این رو در این بخش هرچند پیشنهاد می شود دانشگاه ها برای شروع جذب منابع به سمت جذب منابع با نیت های کوتاه مدت روند اما مسیر خود را در راستای اهداف و نیت های بلند مدت خصوصاً پژوهش و تربیت پژوهشگر به معنای واقعی قرار دهند.

۳.۴.۵. فعالیت های داوطلبانه در دانشگاه

در حال حاضر به نظر می آید عموم مردم مسئولیت خود در قبال مسائل و آسیب های اجتماعی را تنها پرداخت پول می دانند. از این رو هر چند در بعضی از حوزه های جذب منابع مالی مناسب است اما آمار کارداوطلبانه بسیار پایین است. با توجه به این موارد، فرهنگ امر خیر نیاز به تبیین صحیح و اصلاح دارد. به عبارتی از نگرش عموم مردم و خیرین به کار خیر و مسئولیت اجتماعی تا روش های فعالیت خیر و نتایج به دست آمده از این فعالیت ها که چرخه فعالیت خیر را می سازند.

راهکار این بخش راه اندازی انجمن های خیریه با تاکید بر فعالیت های داوطلبانه در دانشگاه هاست. این انجمن ها نتایج مهمی ایجاد خواهند نمود. نتیجه اول این انجمن ایجاد دغدغه در ذهن دانشجویان و آشنایی آنها با مسائل جامعه ای است که فردا می خواهند در آن زندگی کنند و بر آن تاثیر بگذارند. نتیجه دوم کمک به نیازمندان است و نتیجه سوم ایجاد حس اعتماد عمومی و خیرین به دانشگاه است.

۵.۵. تولید دانش امر خیر

یکی از موضوعات حیاتی فعالیت در امور خیر کمبود دانش در این حوزه است. در این مقاله مسئله کمک خیرین به توسعه و تولید علم مورد توجه قرار گرفته است و این در حالی است که حوزه فعالیت های خیر خود در فقر دانشی به سر می برد. تا زمانی که فعالیت خیر از یک فعالیت سنتی غیربهره ور به یک فعالیت دانش بنیان تبدیل نشود بسیاری از منابع خیر هدر می رود. به عبارت دیگر در این جا یک چرخه هم افزای مثبت در حال معرفی شدن است، اگر خیر در توسعه دانش امر خیر گام بردارد به توسعه علم کمک کرده است آنگاه توسعه علم به بهره وری فعالیت خیر، گسترش امر خیر و اصلاح فرهنگ امر خیر منجر خواهد شد.

از این رو در بسیاری از دانشگاه های جهان رشته های مرتبط با امور خیر در سطوح مختلف تحصیلات عالی ایجاد شده است. برای نمونه در دانشگاه Cass Business School رشته های مدیریت بخش های داوطلبانه، مدیریت مالی و حسابداری خیریه ها، بازاریابی و جذب منابع مالی برای خیریه ها، اعطای کمک های مالی و سرمایه گذاری های اجتماعی و بشر دوستانه و مدیریت سازمان های مردم نهاد (NGO) در مقطع کارشناسی ارشد دانشجو می پذیرد. همچنین وجود پژوهشکده های امورخیر، نشریات و همایش های علمی از دیگر ساختارهای علمی است که در راستای تولید دانش در این حوزه در جهان بوجود آمده است و این در حالی است که در ایران تحقیقات و ساختارهایی که وجود دارد اغلب بر موضوع وقف متمرکز اند و دیگر حوزه های خیر مورد توجه قرار نگرفته اند.

تا زمانی که ساختارهای رسمی پژوهش و تربیت پژوهش گر در این حوزه تشکیل نشوند شاهد تولید دانش نیز نخواهیم بود. از این رو راه اندازی ساختارهای رسمی پژوهش و تربیت پژوهشگر همانند دانشکده های مدیریت وقف و کارآفرینی اجتماعی از راهکارهای بسیار مهم و راهگشا می باشد. از سوی دیگر این ساختارهای رسمی می توانند تربیت کننده مدیران و کارمندان حرفه ای در حوزه جذب منابع برای دانشگاه ها نیز باشند که این هدف می تواند هم در دوره های کوتاه مدت و هم در تعریف مقاطع تحصیلی حاصل آید.

۶.۵. رفع موانع و ارائه مشوق

رفع موانع ساختاری حضور خیرین در مراکز علمی و دانشگاهی و در نظر گرفتن مشوق هایی چون تخفیف یا معافیت های مالیاتی از ضرورت های مورد نیاز است. ساختار مراکز علمی باید به راحتی حضور خیرین را بپذیرد و حتی نقش تسهیلگر را ایفا کند، همچنین ساختار کلان امور خیر و حتی دانشگاه باید مشوق هایی را برای خیرین ارائه دهد. این امر تنها به مشوق های مالیاتی بازمی گردد، بلکه به ازای هر نوع فعالیت خیر دانشگاه می تواند مشوق ها و تسهیلاتی را برای خیرین در نظر بگیرد.

نتیجه گیری

در این مقاله ابتدا درآمدهای خیریه دانشگاه های اروپا و آمریکا مورد بررسی قرار گرفت، به طوری که در حال حاضر این دانشگاه ها بخش بزرگی از هزینه های جاری خود را از محل پرداخت های خیریه و ارزش افزوده موقوفات تامین می کنند. از این رو بررسی دقیق تری از مدیریت دانشگاه استنفورد بر درآمدهای خیریه ارائه شد. بررسی ها نشان دهنده آن است که دانشگاه های آمریکا در جذب منابع مالی خیرین برای توسعه دانشگاه با فاصله بسیار زیادی از دیگر کشورها پیشرو می باشند. بر اساس مرور ادبیات علمی ۵ عامل تغییر قانون، کارکرد معنایی خیریه و بشردوستی، تفاوت های فرهنگی در نگرش به مسئولیت اجتماعی، مشوق های مالیاتی و جذب منابع حرفه ای مورد بررسی قرار گرفتند.

ایران هر چند تاریخ درخشانی در حوزه توسعه علم بر اساس وقف دارد که به نمونه های دانشگاه جندی شاپور و شهردانشگاه ربع رشیدی اشاره شد در حال حاضر گسست بزرگی بین خیرین و دانشگاه احساس می شود. با توجه به مرور ادبیات علمی و تجربه زیسته محققین در حوزه امور خیر چارچوب عملی برای ایران پیشنهاد گردید. در این چارچوب عمل ۶ مورد شفافیت عملکرد مالی و علمی دانشگاه، مدیریت صحیح موقوفات، تغییر قانون، فرهنگ سازی فعالیت خیر، تولید دانش امر خیر، و درنهایت رفع موانع و ارائه مشوق پیشنهاد گردید.

با توجه به چارچوب عمل پیشنهاد شده می توان نتیجه گرفت که دانشگاه ها برای موفقیت در جذب منابع خیریه برای توسعه علم و آموزش باید دارای ساختاری بهره ور، اعتماد ساز، مشارکت پذیر و خدمت دهند شوند. در غیر اینصورت در این امر موفق نخواهند بود.

منابع

- اعوانی، غلامرضا (۱۳۹۵) "اهمیت نهادینه شدن وقف در پیشبرد علم و فرهنگ"، فصلنامه خیرماندگار، شماره ۲، ۷۸-۸۹
- رضایی، مهدیه. صدری، سیدمحمد. آقاجانی قناد، محمدرضا (۱۳۹۲) "وقف پول" فقه و مبانی حقوق اسلامی، سال ۴۶، شماره ۲، صص ۲۶۱-۲۷۷
- شاه حسینی، پروانه (۱۳۸۹) "وقف آموزشی از دیدگاه جغرافیای فرهنگی" نشریه علمی پژوهشی جغرافیا، سال ۸، شماره ۲۴، صص ۸۷-۹۹
- مصباحی مقدم، غلارضا. سیاح، سجاد. نادری، محمد مهدی. (۱۳۸۸) "امکان سنجی وقف سهام و پول، مدل صندوق وقف سهام و پول در ایران" جستارهای اقتصادی، س ۶، ش ۱۲، صص ۵۹-۸۹
- Eve Proper, (2009) "Bringing educational fundraising back to Great Britain: A comparison with the United States" *Journal of Higher Education Policy and Management*, Vol. 31, No. 2, pp 149-159
- Gilbert, Thomas; M. Hrdlicka, Christopher, (2015) "Why Are University Endowments Large and Risky?" *The Review of Financial Studies*, v28, n9, pp 2643-2686
- http://research.omicsgroup.org/index.php/List_of_European_universities_by_endowment
- Kantor, Shawn; Whalley, Alexander (2014) "KNOWLEDGE SPILLOVERS FROM RESEARCH UNIVERSITIES: EVIDENCE FROM ENDOWMENT VALUE SHOCKS" *The Review of Economics and Statistics*, 96(1): 171-188
- merriam-webster dictionary, endowment, Legal Definition of endowment
- Singer, amy (2008) "Charity in Islamic Societies" Cambridge University Press
- Siti Mashitoh, Mahmood; Asmak, Ab Rahman, (2015), "Financing universities through waqf, pious endowment: is it possible?", *Humanomics*, Vol. 31 Iss 4 pp. 430 - 453
- Smith; Richard (2015) "University Endowments: Wealth, Income, Asset Allocation, and Spending" *Journal of Applied Finance*, No. 1, pp 21-30
- Stevenson; Miles "Fundraising in higher education. Case study: the University of Bristol" www.fm-kp.si/zalozba/ISBN/961-6268-67-8/277-294.pdf, pp277-294
- Tomalee Doan, Sammie L. Morris (2012) "Middle managers and major gifts: fundraising for academic librarians" *Managing library finances*, Vol. 25 No. 4, pp. 190-195
- "U.S. and Canadian Institutions Listed by Fiscal Year (FY) 2015 Endowment Market Value and Change* in Endowment Market Value from FY2014 to FY2015", National Association of College and University Business Officers (NACUBO). 2015. Retrieved 2016-02-01.
- Wright, K. (2002). Generosity versus altruism: Philanthropy and charity in the US and UK. In J. Kendall (Ed.), *Civil Society Working Paper 17*. London: London School of Economics and Political Science.

^۱ Endowment

^۲ Endowment Model